

**УНОРМУВАННЯ ГАЛУЗЕВОЇ
ТЕРМІНОСИСТЕМИ ЯК ОДИН
З АСПЕКТІВ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ
В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ
(на матеріалі сучасної комп'ютерної
термінології)**

Статтю присвячено актуальним практичним аспектам культури мовлення в сучасній комп'ютерній термінології. Особливу увагу звернено на порушення словотвірних, лексичних, морфологічних і синтаксичних норм у термінографічних джерелах та в комп'ютерному дискурсі. Актуальність дослідження зумовлена як внутрішньогалузевими потребами комп'ютерної термінології (унормування та уніфікація одиниць), так і екстралінгвальними чинниками (тенденція до дотримання автентичних законів термінотворення й терміновжитку). Завданням статті є проаналізувати окремі одиниці з високою частотою вживання та характерні граматичні явища на культуромовних рівнях; виявити певні хиби чи неточності в уживанні комп'ютерних терміноодиниць, з'ясувати способи їхнього внормування.

Ключові слова: українська мова, сучасна комп'ютерна термінологія, словотвірні норми, лексичні норми, морфологічні норми, синтаксичні норми.

Статья посвящена некоторым практическим аспектам культуры речи в современной компьютерной терминологии. Особое внимание обращено на нарушения словообразовательных, лексических, морфологических и синтаксических норм в лексикографических источниках и в компьютерном дискурсе. Актуальность исследования обусловлена необходимостью следить за соблюдением аутентичных законов терминообразования и терминопотребления и дальнейшей унификации и стандартизации компьютерных терминов. Задача статьи заключается в анализе современных компьютерных терминов на культурно-языковых уровнях; выявлении определенных недостатков и неточностей в употреблении компьютерных терминоединиц; выяснении способов их упорядочения.

Ключевые слова: украинский язык, современная компьютерная терминология, словообразовательные нормы, лексические нормы, морфологические нормы, синтаксические нормы.

The article was dedicated to the actual aspects of the speech culture in modern

computer terminology. Particular attention was paid to violations of word-formation, morphological, lexical and syntactic norms in lexicographical sources in computer discourse.

At the word-formation level the interferentnyiy phenomena were indicated and the priorities of the use of variant morpheme were defined. The morphological level includes comments about normativeness of the singular genitive case endings in frequency units of terminological system. At the lexical level a set of frequency violations in use of terms-paronyms were distinguished. Syntactic level intends examination of passive syntax and prepositional compounds in computer texts.

The relevance of research caused by intra sectoral computer terminology needs (regimentation and standardization of units), as well as extralinguistic factors (the tendency to respect the laws of the authentic terminology and application of terms). The task of the article was to analyse individual units with high frequency of use and typical grammatical phenomena at standard of speech levels; detect certain inaccuracies or errors in the use of computer terminological units, find out their regimentation.

Key words: Ukrainian language, modern computer terminology, morphological rule, lexical rule, grammatical rule, syntactical rule.

Від початку 90-х рр. ХХ ст. і до сьогодні з різною інтенсивністю триває систематизація, уніфікація та впорядкування одиниць на всіх мовних рівнях як у загальнонаціональній мові, так і в галузевих терміносистемах. Відзначаємо тенденції формування пріоритетності національного над запозиченим.

Різні аспекти мовних норм та культури мовлення розглянуто в працях українських мовознавців попередніх поколінь (О. Синявського [7] та ін.), мають вагомі здобутки в опрацюванні загальних питань літературної норми та її варіантності сучасні науковці К. Городенська [3], І. Фаріон [13] та ін., мовній нормі саме в термінології присвячено дослідження Т. Кияка [4] та ін., сучасні практичні зауваги щодо різнорівневого внормування комп'ютерних терміноодиниць подає К. Булаховський [2].

Метою статті є здійснити аналіз словотвірних, лексичних, морфологічних та синтаксичних особливостей частотних одиниць сучасної комп'ютерної термінології (СКТ) як галузевої підсистеми української науково-технічної термінології щодо їхньої відповідності вимогам культури мови та загальнолітературної норми. Актуальність дослідження полягає

в потребі подальшої уніфікації та стандартизації комп'ютерних термінів.

Завдання статті: 1. Проаналізувати низку сучасних комп'ютерних термінів на різних мовних рівнях. 2. Виявити певні хиби та неточності в уживанні комп'ютерних терміноодиниць СКТ. 3. Окреслити шляхи та способи внормування комп'ютерних терміноодиниць в українській мові.

За нашими спостереженнями, у спеціалізованих словниках [1; 4; 9] та в комп'ютерному дискурсі частотними є порушення на *словотвірному рівні*. Передусім зауважуємо інтерферентні явища, що стосуються вживання:

- префіксів: *роздрукувати* (правильно: *видрукувати*), *поправити* текст (правильно: *виправити* текст), *провірка* парності (правильно: *перевірка* парності або *перевіряння* на парність);

- суфіксів:

- к-*: *блоківка* (правильно: *блокування*), *розсилка* (правильно: *розсилання* або *надсилання*);

- очн-*: *кнопочна форма* (правильно: *кнопкова форма*), *перевірочний* (правильно: *перевірний* (*перевіряльний*)), *одиначний* (правильно: *одиничний*, *одинарний*, *поодиничний*, *окремий*);

- щик*: замість *-ник*, *-ець*, *-ин*, *-ач* *комп'ютерщик* – *комп'ютерник*, *настройщик* – *наладник*, *налагоджувач* (*настроювач*);

- уч(-юч-)*: витіснення активних дієприкметників із СКТ відбувається повільно й складно, оскільки наявна думка [2], що деяких з них просто не можна замінити або від них важко відмовитися, адже ці форми дієслова стисло й точно передають ознаку предмета за виконуваною дією, і отже, тексти рясніють порушенням словотвірної норми: *плаваючий об'єкт* замість *плавучий*, *копіюючий* замість *копіювальний*, *запам'ятовуючий пристрій* замість *запам'ятовувальний пристрій* або *пристрій пам'яті*, *керуючий блок* замість *блок керування*, *зображаючий параметр* замість *параметр зображення*; *синхросигнал чекаючого режиму* замість *синхросигнал у режимі очікування*, *шумопоглинаючий корпус* замість *шумопоглинальний корпус*, *корпус-шумопоглинач*, *значуча позиція* замість *значуща позиція*,

супроводжуюча графіка замість *супровідна графіка*, *зв'язуюча логіка* замість *зв'язувальна логіка* (правильно: *зв'язна*), *доповнююча операція* замість *доповнювальна операція*, *операція доповнення*. Відповідно до сучасних словотвірних норм і тенденцій мовознавці розробили зручні способи й підібрали цілий арсенал засобів ефективною заміни активних дієприкметників у термінографії та в наукових текстах [10, с. 85–89];

- композитних термінів: *хрестовидно* (правильно: *перехресно*, *навхрест*, *хрещато*), *гіперзсилка* (правильно: *гіперпосилання*, *гіперпокликання*); *кулевидний* (правильно: *кулястий*), *деревовидий* (правильно: *деревоподібний*).

Для групи термінів СКТ, утворених за ненормативними словотвірними моделями, наявні як спільнокореневі, так і лексично неоднорідні відповідники: *зноска* (правильно: *примітка*, *винесення* (дія)), *виноска* (правильно: *покликання*), *сортировка – сортування* (правильно: *упорядкування*), *заливка – заливання* (дія, правильно: *заповнення*), *правка – виправлення* (правильно: *редагування*), *доставка пошти – доставлення пошти* (правильно: *доставляння* або *надходження пошти*).

В окремих випадках інтерференція в СКТ надзвичайно прямолінійна: наприклад, термін *отладчик* перекладач-гугл подає як *відладник*, хоч треба *налагоджувач*.

На *лексичному рівні* останнім часом у СКТ стали помітними намагання дотримуватися автохтонних традицій називання, відчутно тенденцію до збереження самобутності певних терміноодиниць, бажання адаптувати чужомовні терміни до вимог української літературної мови, що засвідчують термінографічні джерела. Упродовж тривалого періоду, а для СКТ він практично збігається з початком функціонування цієї галузевої терміносистеми, постає плутанина в комп'ютерному дискурсі, навіть у деяких нормативних документах і в технічних вимогах, паронімів *об'єм* та *обсяг*: *об'єм оперативної пам'яті*, *об'єм накопичувача*, *об'єм відеопам'яті*. Тим часом «Універсальний словник української мови» [8] подає: «*Об'єм* ім. ч., -у. Величина чогось у довжину, висоту, й ширину, вимірювана

в кубічних одиницях. *Обсяг ім. ч., -у. 1. Розмір, величина, кількість чого-небудь. 2. Зміст чого-небудь з погляду величини, кількісного вираження та ін.*». Отож, відповідно до лексичної норми доцільніше вживати *обсяг пам'яті, обсяг відеопам'яті, обсяг накопичувача*, але *об'ємні дисплеї*.

Інтерферентним впливом можна пояснити також рівнобіжне вживання терміносполук *добавити (таблицю, в акаунт, статтю, обліковий запис) / додати (таблицю, в акаунт, статтю, обліковий запис)*. Слово *добавити* вважаємо некритичним запозиченням з російської мови, оскільки лексикографічні джерела, зокрема «Словник української мови» [6], «Універсальний словник української мови» [8], не фіксують такої лексеми, і лише «Словники України онлайн» [7] кодифікують його: «*Добавити* – давати, класти, говорити і т. ін. на додачу, понад щось». Цікаво, що це визначення практично дослівно повторює одне зі значень лексеми *дати*, що його подає СУМ: «*Додати* 1. Давати, класти, сипати, лити і т. ін. на додаток до чого-н.» [6, с. 240]. Ураховуючи хронологію появи зазначених лексикографічних джерел та характер екстралінгвальних впливів, вважаємо терміноодиницю *добавити* надлишковою в системі СКТ і рекомендуємо вживати лексему *дати* (*таблицю, в акаунт, статтю, обліковий запис*).

У СКТ назріла також потреба уточнити нормативність уживання лексем *границі й межі*. У науково-технічній термінології [3, с. 33] ці терміноодиниці мають лише одну спільну сему – ‘допустима норма’. Відтак кожне значення багатозначного терміна утворює окремий синонімний ряд. Тому в комп'ютерній термінології краще використовувати термін *межі сторінки*, оскільки йдеться про *обмеження* чого-небудь, до того ж лексему *границя* в значенні ‘лінія, що розділяє яку-небудь територію’ СУМ [5, Т. 2, с. 157] кодифікує з позначкою *розмовне*.

На сьогодні в СКТ маємо паралельне вживання терміносполук *виділення/виокремлення/зачорнення (пам'яті, тексту, рядків, діапазону)*. Наприклад, синонімний словник [7] подає *виділення/виокремлення* як синоніми. Тим часом *зачорнення*, на нашу думку, можна віднести до розряду

професіоналізмів, хоч зазначена лексема може претендувати й на офіційне місце в поняттєвій системі СКТ з огляду на прозорість семантики та зручність у використанні. Можна додати також й інші ознаки із традиційного переліку вимог до терміна: оптимальна довжина, власномовність, граматична пластичність.

У СКТ, як і в термінології загалом, на *морфологічному рівні* поширеною проблемою є вживання невмотивованого закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни. Особливістю вживання родового відмінка однини цих іменників є варіантність закінчень *-а (-я)/-у(-ю)*. Наявна загальна тенденція: іменники, що є назвами конкретних одиничних предметів, мають флексію *-а (-я)*, іменники, що означають збірність або процесуальність, абстрактні поняття, мають флексію *-у (-ю)*. Дотримуючись цієї тенденції, комп'ютерні терміни поділяємо за групами:

• *терміни, що мають флексію -а(-я) в родовому відмінку однини II відміни:*

1) назви осіб, посад, персоніфіковані предмети та явища: *веб-дизайнер (-а), провайдер (-а), адміністратор (-а), кодер (-а), інженер (-а) системотехнік (-а), користувач (-а), оператор (-а);*

2) назви чітко окреслених предметів: *айфон (-а), айпад(-а), смартфон (-а), веб-вузол (-вузла), таджет (-а), дисплей (-я), екран (-а), ноутбук (-а);*

3) назви машин та їхніх деталей: *адаптер (-а), банер (-а), індикатор (-а), комутатор (-а), транслятор (-а);*

4) назви одиниць виміру: *біт (-а), бод (-а), гігабайт (-а), кілобайт (-а), кілобіт (-а), мегабайт(-а), мегабіт (-а), піксель (-я), терабайт (-а), флоп (-а);*

5) назви чужомовного походження на позначення елементів будови чого-небудь, конкретних предметів, символів, знаків, геометричних фігур і їхніх частин, програм: *андроїд (-а), акронім (-а), буфер (-а), асемблер (-а), Бейсик (-а), модуль (-я), кластер (-а), архіватор (-а), браузер (-а), програмний (-ого);*

• *терміни, що мають флексію -у(-ю) в родовому відмінку однини II відміни:*

1) назви на означення сукупних (збірних) та абстрактних

понять, літературознавчих термінів: *блог (-у), вигляд (-у), код (-у), вірус (-у), домен (-у), друк (-у), контент (-у), символ (-у), статус (-у), формат (-у), шрифт (-у)*;

2) терміни чужомовного походження, що означають технічні процеси, частину площі тощо: *алгоритм (-у), апгрейд (-у), апдейт (-у), копірайтинг (-у), монтаж (-у)*;

3) назви дій, властивостей, станів, ознак, явищ, абстрактних понять: *макрос (-у), діапазон (-у), зв'язок (-у)*;

4) більшість складних безсуфіксних слів та префіксальних (префіксоїдних) іменників (крім назв істот): *запуск (-у), вивід (-у), запит (-у), розрив (-у), трекбол (-у)*.

На **синтаксичному рівні** потребують стилістичної корекції наукові тексти, особливо дефініції термінів у словникових статтях, де частотними є такі порушення:

- предикативна роль пасивних дієприкметників: *проблема, помилка знайдена* (правильно: *знайдено проблему, помилку*); *ім'я панелі команд, що впорядковуються*, (правильно: *ім'я панелі команд, що її впорядковують або впорядковано*);

- уживання орудного відмінка особи в значенні орудного інструментального: *введений користувачем код* (правильно: *код, котрий увів користувач, або користувач, увівши (вводячи) код...*, або *введений код* (зрозуміло, що його ввів користувач);

- уживання пасивних конструкцій на базі зворотних перехідних дієслів з постфіксом *-ся*: *текстовий курсор застосовується в інтерфейсі командного рядка* (правильно: *текстовий курсор застосовують (застосовано) в інтерфейсі командного рядка*); *TF-IDF-метод, який використовується у більшості пошукових системах* (правильно: *TF-IDF-метод, який використовують (використано) у більшості пошукових системах*); *пристрої, що встановлюються до шини* (правильно: *пристрої, що встановлюють (установлено) до шини*); *ім'я панелі команд, що впорядковуються* (правильно: *ім'я панелі команд, що її впорядковують (впорядковано)*).

Отже, досить зручно помилкові конструкції наведеного типу замінювати передусім безособовими формами дієслів на *-но, -то* або, якщо це доречно, дієсловами у формі III особи множини

теперішнього часу. Зауважимо, що наукові тексти містять мало випадків доречного вжитку зворотних дієслів, як-от: *малюнок стосується таблиці*.

Різні значеннєві й стилістичні неточності в системі СКТ постають унаслідок порушення норм уживання **прийменникових терміносполук**:

з **по**: *доставка сайту по мережі* (правильно: *доставлення сайту мережею*); *виклик по імені* (правильно: *виклик на ім'я*, але *пошук за ім'ям*, *за іменем*); *вирівняти по ширині (по центру)* (правильно: *вирівняти до країв (до центру)*); *групування по пріоритетах* (правильно: *групування за пріоритетами*). Конструкції із прийменником **по** вживаємо з місцевим та знахідним відмінками, у СКТ нормативними вважаємо терміносполуки з **по**, що виражають кількість, міру і ступінь, просторові та об'єктні відношення (*обтікання по контуру*, *друкувати по дві сторінки на аркуші*, *по екрану монітора*) тощо;

із **при**: *при роботі в Word 2003 наявні відмінності* (правильно: *у роботі в Word 2003 наявні відмінності*); *помилка при невдалій спробі* (правильно: *помилка через невдачу спробу*); *при допомозі макросів* (правильно: *за допомогою макросів*); *пріоритети при пошуку за індексами* (правильно: *пріоритети під час пошуку за індексами*); *неузгодженість при оновленні даних* (правильно: *неузгодженість під час оновлення даних*); *при потребі можна пересувати панель інструментів екраном* (правильно: *у разі потреби можна пересувати панель інструментів екраном*); *запам'ятовування при зчитуванні даних* (правильно: *запам'ятовування, коли зчитують дані або запам'ятовування в разі зчитування даних*). Отже, граматичний інструментарій заміни зазначених конструкцій досить багатий.

Безперечно, тексти комп'ютерного дискурсу можуть містити певну кількість сполук із прийменником **при** за умови дотримання граматичних норм та вимог наукового стилю, як-от: з місцевим відмінком, що вказує на просторову близькість (*принтер при комп'ютері*), підпорядкування або належність комусь, чомусь (*системний блок при дисководі*), обставини, за яких щось відбувається (*працювати при освітленні монітора*).

Однак через те, що такі конструкції мають відтінок розмовності, в науковому стилі їх використовуємо обмежено.

Отже, аналізуючи українську комп'ютерну термінологію на сучасному етапі її побутування, зауважуємо певні відхилення від норми на різних мовних рівнях: у термінотворенні дотепер трапляються дериваційні моделі, не характерні для української літературної мови; на лексичному рівні побутує значна кількість калькованих терміноодиниць, невмотивоване вживання паронімів; частими є порушення граматичних норм (родовий відмінок однини іменників чоловічого роду, дієслівне керування тощо). Ґрунтовне дослідження СКТ й подальша систематизація та уніфікація її одиниць усуне неточності та хиби в лексикографічному опрацюванні термінів та оформленні наукових текстів.

Бібліографічні посилання

1. **Англо-український** тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / авт.-уклад. Е. М. Пройдаков, Л. А. Теплицький.– К. : ВД «СофтПрес», 2005. – Вид. 1. – 552 с.
2. **Булаховський К.** Стан і проблеми розвитку україномовної локалізації комп'ютерних програм / К. Булаховський // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 89–94.
3. **Городенська К. Г.** Нові явища та процеси в українському словотворенні : динаміка чи деструкція словотвірних норм / К. Г. Городенська // Українська мова. – 2013. – № 2. – С. 3–12.
4. **Кияк Т.** До питання про своє та «чуже» в українській термінології / Т. Кияк // Мовознавство. – 1994. – № 4. – С. 22–25.
5. **Мартиняк О.** Лексичні синоніми на національній основі в українській науково-технічній термінології / О. Мартиняк // Проблеми української термінології. – Львів : Словосвіт, 2010. – С. 32–36.
6. **Російсько-український** словник з математики, фізики та інформатики : 46000 термінів / авт.-уклад. В. І. Перехрест.–

- К. : Довіра, 2008. – 658 с.
7. **Синявський О.** Норми української літературної мови / О. Синявський. – Львів : Укр. вид-во, 1941. – 363 с.
 8. **Словник** української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.
 9. **Словник** української мови / відп. ред. В.В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
 10. **Словники** України онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.
 11. **Універсальний** словник української мови / авт.-укл. З. Й. Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
 12. **Тлумачний** словник з інформатики / авт.-укл. Г. Півняк, Б. Бусигін, М. Дівізінюк, О. Азаренко, Г. Коротенко, Л. Коротенко. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2010. – 600 с.
 13. **Фаріон І. Д.** Мовна норма : знищення, пошук, віднова / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 328 с.